

Evropská dimenze dějin Slezska v letech 1938-1945

Mečislav Borák

In: JIRÁSEK, Zdeněk a kol. *Evropská dimenze slezských dějin*. Opava, Ústav historických věd Filozoficko-přírodovědecké fakulty Slezské univerzity v Opavě 2009, s. 97-101 (Acta Historica Universitatis Silesianae Opaviensis – Supplementa, Tomus III). ISBN 978-80-7248-515-4.

I v tomto období lze v dějinách Slezska najít momenty, jež výrazně přesahovaly jeho regionální význam. Týkalo se to už válečné přede hry, kdy se po rozhodnutích z Mnichova stalo skoro celé české Slezsko jednou z prvních kořistí Hitlera. Přímo k pruskému Slezsku bylo sice „navráceno“ jen nevelké Hlučínsko, ale v nově vzniklé říšské župě Sudety tvořilo české Slezsko většinu vládního obvodu Opava.¹ Na dělení kořisti se přizivilo i Polsko zábořem části Těšínského Slezska, o kterou neúspěšně usilovalo hned při utváření hranic nových států po první světové válce. Historie sporu o Těšínsko, který závažně ovlivňoval československo-polské vztahy, plány obou exilových vlád na vytvoření poválečné konfederace, součinnost národních odbojů proti nacismu a mnoho dalších věcí, a jehož dozvuky se dodnes ještě neztratily, může být příkladem jednoho z modelů pohraničních konfliktů v Evropě a zaslouží si další výzkum, včetně komparace s obdobnými konflikty.² Ve zbytku Československa tehdy po Mnichovu zůstal jen úzký pruh Slezska od Ostravy k Frýdku. Po okupaci zbytku českých zemí v březnu 1939 tak došlo k paradoxní situaci, když se nejvyšší horou Protektorátu Čechy a Morava stala slezská Lysá hora. Unikátem je i několik rozdílných mezníků pro počátek okupace, jež určila rozdílnou administraci jednotlivých částí Slezska na celé válečné období: říjen 1938 (pro krnovské a opavské Slezsko a Hlučínsko, a pro část Těšínského Slezska), březen 1939 (pro část Těšínského Slezska), září 1939 (pro Horní Slezsko včetně části Těšínského Slezska), zatímco na začlenění Dolního Slezska do Německé říše se nic nezměnilo.

Slezsko bylo spojeno nejen s válečnou přede hrou, ale bezprostředně též s vypuknutím druhé světové války. Právě tady, v Mostech u Jablunkova na Těšínském Slezsku, už o týden dříve vlastně válka začala, když se německé předsunutá jednotce

¹ Gawrecki, D. a kol.: *Dějiny Českého Slezska 1740 – 2000*, II., Opava 2003, s. 369-370.

² Zaolzie. *Polsko-czeski spór o Śląsk Cieszyński 1918-2008*. Warszawa 2008.

nepodařilo včas doručit zprávu o tom, že se útok na Polsko odkládá.³ Se slezskými Gliwicemi je pak spojena známá nacistická provokace, fingované přepadení vysílací stanice, jež hitlerovské propagandě posloužilo jako záminka ke skutečnému útoku.⁴ A ten nezačal až výstřely z děl křižníku Schleswig-Holstein v gdaňské zátocce 1. září 1939 ve 4 hodiny 45 minut ráno, jak se obvykle v literatuře uvádí, nýbrž na severozápadě Slezska u obce Krzepice v čenstochovském vojvodství, kde už o hodinu a čtvrt dříve prolomily útočící německé tanky a pěchota polskou obranu na řece Liswartě.⁵ Slezsko je tak s válkou spojeno jako jediné území v Evropě už od jejích prvních okamžiků, což vlastně platí i o jejím konci, neboť boje s ustupujícími nacisty zde probíhaly ještě v květnu 1945.

Od září 1939 se tak celé Slezsko po mnoha staletích opět dostalo pod správu jediného státu – nacistického Německa. Zároveň však vznikla modelová situace vhodná k analýze a komparaci výkonu správy v jednotlivých jeho částech, neboť rozdíly mezi říšským Dolním Slezskem a Horním Slezskem přiřčeným k říši jako součást jejích „východních území“ byly značné, nemluvě již o odlišné situaci v Sudetské župě a Protektorátu Čechy a Morava, či o specifice Hlučínska a Těšínska.⁶ Posouzení všech historických, ekonomických, sociálních a politických souvislostí, např. národnostní politiky, forem a účinnosti odboje proti nacismu atp., by mohlo vhodně doplnit naše znalosti o fungování nacistického režimu ve válečné Evropě. Patří sem i vztah německých obyvatel k nacistickému režimu a k obyvatelům jiných národností, nebo způsob germanizace prostřednictvím zápisu do německé volkslisty, což byla největší germanizační akce v okupované Evropě a výrazně zasáhla právě Slezsko.⁷ Mnohá represivní zařízení, jež zde nacisté za války zřídili, sloužila k perzekuci odpůrců jejich režimu z celé Evropy, ať již to byl třeba pověstný koncentrační tábor GrossRosen, věznice ve Vratislavi, Brzegu, Ratiboři či Mysłowicích, sekýrárny v Katovicích a Vratislavi,⁸ zajatecké tábory jako Sagan či Stalag VIII B v Łambinowicích u Opolí, jehož vedení sídlilo

³ Szefer, A.: Prywatna wojna leutnanta Alberta Herznera czyli niemiecki napad na Przelęcz Jabłonkowską w nocy z 25 na 26 sierpnia 1939 roku. Katowice 1987.

⁴ Szefer, A.: Akcja „Tannenberg“. Prowokacje hitlerowskie w Gliwicach, Stodołach i Byczynie 31 sierpnia 1939 roku. Katowice 1982.

⁵ Konieczny, A. – Pelc-Piastowski, J.: Wisła ruszyła o świcie. Katowice 1984, s. 6.

⁶ Průmyslové oblasti 3. Sborník prací. Národnostní a hospodářská politika nacistů v zabraných průmyslových oblastech. Se zvláštním zaměřením na ostravskou a hornoslezskou průmyslovou oblast. Ostrava 1971; Historie okupovaného pohraničí 1938-1945. Sv. 1-12. Ústí nad Labem 1998-2006.

⁷ Izdebski, Z.: Niemiecka lista narodowa na Górnym Śląsku. Katowice 1946; ; PALLAS, Ladislav: Nacistická národnostní politika na Horním Slezsku 1939-1945. Slezský sborník, 1981, č. 1, s. 27-66; týž: K nacistické národnostní politice na Horním Slezsku včetně Těšínska v letech 1939-1945. Tamtéž, 1981, č. 4, s. 261-288.

⁸ Więzienia hitlerowskie na Śląsku, w Zagłębiu Dąbrowskim i w Częstochowie 1939-1945. Katowice 1983.

jeden čas i v Českém Těšíně.⁹ Zvláště z Horního Slezska jsou známy stovky příkladů likvidačních akcí a veřejných poprav, které svědčí o mimořádné brutalitě okupačních orgánů a jsou srovnatelné s nejznámějšími akcemi toho druhu v okupované Evropě. Patří sem též např. vraždění Poláků a Čechů v obci Životice na Těšínském Slezsku, jíž se po válce začalo říkat „slezské Lidice“.¹⁰ Ke Slezsku se pojí i zřetelná předzvěst nacistického „konečného řešení“ osudu evropských židů, neboť právě hornoslezští židé tvořili značnou část vězňů ve vůbec prvním evropském transportu židů do Niska nad Sanem už v říjnu 1939.¹¹ Evropský unikát – speciální koncentrační tábory pro Poláky, tzv. Polenlágry, existovaly výhradně ve Slezsku, jak to odpovídalo specifické okupační politice na tomto území.¹² Jinou zvláštností je např. vysoký podíl Slezanů mezi obětmi tzv. katyňského zločinu, neboť do sovětského zajetí se po přepadu Polska v září 1939 dostala takřka celá formace příslušníků Policie Slezského vojvodství, povražděná sovětskou bezpečností na jaře roku 1940 v dnešním ruském Tveru.¹³

Mimořádné charakteristiky se pojí též s odbojem obyvatel Slezska vůči nacistickému režimu, zvláště v oblasti okupovaného Horního Slezska.¹⁴ Např. již před válkou početné přechody hranic z protektorátu do Polska přes Těšínské Slezsko umožnily výrazně posílit československý exil a vytvořit první struktury čs. zahraničního vojska. Pozdější domácí odboj, až na výjimky převážně polský, byl mimořádně silný a vitální, po odvetných akcích gestapa se vždy dokázal znovu zformovat. Vznikaly zde partyzánské oddíly městského typu a později i lesní oddíly s účinnou bojovou silou. V evropských poměrech je mimořádné, že první zdařilé destrukce a diverze zde byly provedeny už v roce 1940. Už v únoru téhož roku přistál na Těšínsku první desant

⁹ Senft, S. – Więcek, H.: Obozy jenieckie. Na obszarze śląskiego okręgu wehrmachtu 1939-1945. Wrocław 1972; Mainuš, F.: Dějiny stalagu v Českém Těšíně (1941-1945). Český Těšín 1979.

¹⁰ Borák, M.: Na příkaz gestapa. Nacistické válečné zločiny na Těšínsku. Ostrava, 1990; týž: Svědectví ze Životic. Druhá světová válka na Těšínsku a okolnosti životické tragédie. Český Těšín 1999.

¹¹ Borák, M.: Transport do tmy. První deportace evropských židů. Ostrava 1994; týž: Transporty do Niska nad Sanem ve světle literatury a pramenů. In: Ostrava. Příspěvky k dějinám a současnosti Ostravy a Ostravska, sv. 22, 2005, s. 272-294.

¹² Hrabar, R.: Niemieckie obozy dla Polaków na Śląsku w czasie II wojny światowej „Polenlager“. Katowice 1972; Borák, M.: Tábory pro Poláky ve Slezsku (1939, 1942-1945). In: Museli pracovat pro Říši. Nucené pracovní nasazení českého obyvatelstva v letech 2. světové války. Praha 2004, s. 124-137.

¹³ Borák, M.: Katyňský zločin a jeho oběti z Těšínského Slezska. Časopis Slezského zemského muzea, série B, r. 55, 2006, č. 3, s. 218-250; Duda, H.: Szlakiem zbrodni. Ostaszków – Twer – Miednoje, Opole 1994; týž: Szlakiem zbrodni II. Opolane w sprawie kатыńskiej. Opole 1998; Delowicz, J.: Zginęli na wschodzie. Kozielsk, Starobielsk, Ostaszków. Żory 1995; týž: Śmierć przyszła wiosną. Mieszkańcy ziemi rybnicko-wodzisławskiej z obozów Kozielsk, Starobielsk, Ostaszków zamordowani w roku 1940 w Katyniu, Charkowie i Kalininie. Żory 2000; Śląska lista ofiar „Golgoty Wschodu“, oprac. J. Filar, P. Śmigielski, Dziennik Zachodni, 8. 4. 2000 (Dodatek).

¹⁴ Starczewski, M.: Ruch oporu na Górnym Śląsku i w Zagłębiu Dąbrowskim. Katowice 1988; Heller, M.: Ruch oporu na Śląsku Cieszyńskim. Opole 1982

z Velké Británie, který tu byl vysazen sice omylem, a pak úspěšně dorazil na místo určené do Generálního gouvernementu, nicméně šlo o vůbec první výsadek ze Západu na okupované evropské území.¹⁵ Později sem byly vysazeny i četné sovětské desanty, jež připravovaly příchod fronty do průmyslového Slezska a vytvářely též předpoklady pro poválečné převzetí moci stoupenci sovětského režimu.¹⁶ V tom spočívá jistá specifika v rámci evropského odboje, podobně jako početná účast obětí germanizace – tzv. volkslitářů – v domácím i zahraničním odboji. Např. průzkum kartotéky těšínské věznice gestapa doložil, že volkslistáři tvořili čtvrtinu vězňů a že svým předstíraným souhlasem s germanizací účinně kryli domácí odboj.¹⁷ Stejně výrazně se však zapojili i do odboje zahraničního, neboť tisíce z nich po vynuceném odvodu do wehrmachtu přeběhly při první příležitosti frontu ke Spojencům a vrátily se pak v polské nebo československé zahraniční armádě.¹⁸ Velmi úspěšné byly polské zpravodajské organizace ve Slezsku, např. organizace Stragan pokrývala značné oblasti na jihu Německé říše a přes organizační centrum ve Vídni dodala Spojencům informace o výrobě raket V-1 v Peenemünde či technickou dokumentaci tanků Tiger, a je tak srovnatelná s nejvýznamnějšími evropskými zpravodajskými organizacemi, jakou byla např. Rote Kapelle.¹⁹

Také v závěrečných fázích války se objevily momenty přesahující hranice Slezska. Připomeňme alespoň známé podzemní objekty v Sovích horách a na dalších místech Dolního Slezska, kam se soustřeďovala výroba Hitlerových tajných zbraní a jež jsou srovnatelné s objekty v Doře či Richardu u Litoměřic.²⁰ Šlo by jistě porovnat úsilí nacistů při obraně zbytků Říše vytvořením „Festung Breslau“ s podobnými evropskými příklady,²¹ stejně jako zhodnotit průběh a význam operací sovětské armády při osvobození průmyslového Slezska, zvl. operace hornoslezské a opavsko-ostravské. Nesmíme zapomenout ani na to, že vzhledem k vývoji fronty se právě Slezsko stalo na sklonku války skladištěm uměleckých sbírek, obrazů, archivů, knihoven a dalších věcí

¹⁵ Szatzsnajder, J.: Cichociemni. Z Polski do Polski. Wrocław 1985, s. 8.

¹⁶ Śląsk i Zagłębie Dąbrowskie w walce z okupantem hitlerowskim 1939-1945. Katowice 1970.

¹⁷ Borák, M.: Odboj proti fašismu na odtrženém území Těšínska v letech 1938-1945. Opava 1988 (disertační práce), s. 100-101.

¹⁸ Jak ptaki białoole. 1939-1945. Leksykon Koła Polskich Kombatantów w RC. Czeski Cieszyn 1999; Plachý, J.: Repatriace vojáků polské zahraniční armády na Západě do ČSR po r. 1945. In: Od rywalizacji do współpracy. Relacje polsko-czeskie w badaniach młodych historyków z Polski i Republiki Czeskiej. Wrocław 2003, s. 137-148.

¹⁹ Guziur, O. – Starczewski, M.: Lido i Stragan. Ślązacy w wywiadzie AK. Czeski Cieszyn 1992.

²⁰ Cera, J.: Tajemnice Gór Sowich. Kraków b.r.v.; Kalarus, J.: Milczące podziemia Walimia. Nowa Ruda 2001; Skowronski, J.: Skarby III Rzeszy. Tajemnice zamku Czocha. Warszawa 1999.

²¹ Jońca, K. – Konieczny, A.: Upadek Festung Breslau. Wrocław 1963.

nakradených nacisty v celé Evropě, a později většinou odvezených jako válečná kořist v desítkách transportů do Sovětského svazu. Dnešní pátrání po osudech konfiskovaných předmětů se bez dešifrování slezských stop nemůže obejít.²²

Určitě by šlo najít ještě mnoho podobných příkladů, kdy Slezsko za války dosahovalo evropské dimenze, a další jistě připomene probíhající výzkum.

Resumé

Evropská dimenze dějin Slezska v letech 1938-1945

Mečislav Borák

Na území Slezska se odehrály incidenty, jež bezprostředně předcházely druhé světové válce, i první bojová střetnutí války skutečné. Ve Slezsku pod správou nacistického Německa vznikla modelová situace vhodná k analýze a komparaci výkonu správy v jednotlivých jeho částech, se zvýrazněním specifik národnostní politiky, intenzity odboje proti okupantům i rozsahu nacistické perzekuce vůči nepřítelům režimu. Největší germanizační akce v Evropě – německá volkslista, speciální koncentrační tábory pro Poláky – Polenlágry, zpravodajské organizace polského odboje s evropskou působností, nacistické podzemí výroby „záračných“ zbraní, osvobozovací boje v průmyslových oblastech a mnoho dalších specifik válečného vývoje dokládá význam Slezska a evropskou dimenzi jeho dějin i v období II. světové války.

²² Kennedy-Grimsted, P.: Slezské křižovatky pro zatoulané evropské knihy: Vrátit je, nebo si je ponechat? In: Budoucnost ztraceného kulturního dědictví. Praha 2006, s. 133-169; táž: Sudetské křižovatky ztracených evropských knih: „Záhadná mlha“ halící knihovnu RSHA Amt VII a osud milionu válečných obětí. In: Restituční zkonfiskovaných uměleckých předmětů. Přání nebo realita? Praha 2008, s. 120-177.